

על תפילה מוקדמת בליל שבועות לשיעור כללי תשס"ב

יש מחלוקת בפוסקים אם מותר און אסור להקדים להתפלל ולקדש ליל שבועות מבערי.
נביא את השיטות, ולהבין נימוקיהם נעבור לדון בשני צדדי העמין, ימי העומר וחג השבועות.
על כן נדון בסוגיא של "תמימות", ואח"כ בדון תר"ש לענין תפילה, וקידוש והבדלה

(א) לענין ליל שבועות:

1. המג"א (או"ח תצ"ד, הקדמה) כתב, "בליל שבועות אין מקדשין על הכוס עד צאה"כ דכתיב תמימות תהינה". וכל"כ הרבה מן האחרונים החל מר' יעקב פולאק (רבו של רבי שלום שכנא שהיה רבם של הרמ"א והמהרש"ל) ועד למנ"ב—והוסיפו גם לא לאכול עד צאה"כ, אבל לא הזכירו כלל תפילת ערבית, ולכאורה משמע שמותר להקדים ולהתפלל מבערי.
2. טעמם: שקידוש וסעודה סותרים "תמימות", אבל תפילה איננה סתירה ל"תמימות". וראיה מרבי אושיעא ברכות דכ"ז שמתפלל של שבת בע"ש ושל מוצ"ש בשבת אע"פ שהוא שבת גמור. אבל הט"ז מוסיף תפילה וסעודה לקידוש שגם הם מהווים סתירה ל"תמימות".

3. ולעומתם: דגל מחנה אפרים וריעב"ץ (עפ"י תוס' ורא"ש) קוראים תגר על "מנהג קלוש מהאחרונים". נימוקם: תוספת שבת ויר"ט. וכן היוסף אומץ כתב שנהגו באשכנז להקדים. "הפקה" שאמר "תמימות תהינה" הוא עצמו ציוה להוסיף מחול על הקודש, ומכיוון שקיבל עליו יר"ט, אפילו במוקדם, חלף ועבר אותו יום, ונתקיימו ה"תמימות". ואותו יום אחרון של ספ"ה אינו כשאר ימי הספירה אלא יומו מגיע עד לקבלת יר"ט.

(ב) ספירת העומר:

חתני ה"ר משה ב"צ דראטש יצ"ו הציע הסבר במחלוקתם אם מותר להקדים או לא, שתלוי איך משיגים טיבו של חג השבועות. הכתוב אומר: "וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר התנופה שבע שבתות תמימות תהינה: עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה לה'" (ויקרא ג' כ"ט-ו). יש ב' דרכים, (א) ששבועות אין לו קשר לימי הספירה כלל, ומה שכתוב "חמשים יום" זה רק ענין כרונולוגי בלבד לקבוע הזמן של החג והמסמן הפסק הספירה ביום שלפניו. לפי"ז, שאין קשר ביניהם, כל הקדמה מהווה פגם ב"תמימות" ואסור. (ב) ששבועות הוא כעין יום החמשים לספ"ה, אלא שלא סופרים במפורש "היום חמשים יום" מאחר והוא המשלים לכל הספירות שבאו לפניו, והפשוט בפסוקים אלה הוא ש"שבע שבתות" מוכרחים להיות "תמימות", דהיינו שכל יום יהיה קשור ליום שלפניו ויום שלאחריו, והיום המ"ט נחשב כ"תמים" אם מקדימים לקדש את החג, שהכתוב אומר "עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמשים יום" דהיינו שהוא קשור ליום החג שהוא כעין היום החמשים לספירה. לפי"ז, אין סברא לאסור הקדמת החג ע"י קידוש או תפילה או סעודה, מאחר ושבועות הוא גם קשור לימי הספירה שלפניו ללא צורך לספור בו, כך שאין פגם ב"תמימות".

4. ובאמת זה תואם מה ששמעתי פעם בשיעוריו של מו"ר הגריד"ס זצ"ל. מישוהו שאל אותו על השינוי בין מנהג אשכנז למנהג ספרד בנוסח ספירת העומר, האשכנזים אומרים היום כך וכך ימים בעומר, ואילו הספרדים (עפ"י האריז"ל) אומרים לעומר, והרב הסביר עפ"י המונחים באנגלית, שהמנהג האשכנזי הוא למנות cardinal numbers והספרדי ordinal numbers, וההבדל הוא שלפי מנהג אשכנז, הספירה העיקרית היא של כל יום לעצמו, ולפי הספרדים הספירה היא כל יום ביחס לשאר הימים. וא"כ אלה שסוברים ששבועות אין לו קשר לספירות העומר הולכים בשיטת האשכנזים ועוד אלה שהספירות הם cardinal numbers. ואלה שסוברים ששבועות הוא כעין היום החמשים לעומר זה בעקבות השיטה שימי הספירה הם ordinal numbers כמנהג האר"י והספרדים.

5. ולפע"ד עי"ז נזכה להבין מחלוקת בה"ג ותוס' במנחות דף ס"ו ע"ב תד"ה זכר למקדש בסו"ד, שכתבו, "עוד פסק בהלכות גדולות שאם הפסיק יום אחד ולא ספר שוב אינו סופר משום דבעיא תמימות, ותימה גדולה הוא ולא יתכן". הבה"ג פסק שאם הפסיק שוב אינו מונה מאחר שהמנין הוא בתורת ordinal numbers ואי-אפשר לומר על יום תשיעי שהוא יום תשיעי לעומר - בלמ"ד- אם אמנם חסר יום שמיני, והמנין הוא לרציפות כל הימים בזה אחר זה. אבל תוס' פוסק שאפ' אם הפסיק ממשיך למנות, מאחר שנוסח הספירה הוא בבית, דהיינו שכל יום ויום נחשב לגוף עצמאי, וזה הפירוש של cardinal numbers. ולפי"ז כל יום ויום כאילו שומר על עצמאותו, ויום תשיעי הוא יום תשיעי אף אם מישוהו שכח למנות יום שמיני, שאין כל יום

ויום תלוי בכל שאר הימים, ורק גוף היום כשהוא לעצמו חשוב. (ואולי לזה התכוון ה"ז או"ח תפ"ט-ג', אם כי לשונו מגומגם).

6. ומזה אנו יכולים לדון בנ"ד, דהיינו השאלה לגבי תפילה מוקדמת בליל שבועות, מאחורי כל הדיונים יש ההבדל בין שתי הגישות שהתוונו. לפי הבה"ג שהנושא של תמימות הוא של צירוף כל הימים לפי מספר של ordinal numbers, א"כ מכיוון שהלילה לפני כן מנה היום תשעה וארבעים יום לעומר, כבר הגיע לידי "תמימות", ואין צורך להשהות תפילתו עד אחרי צאה"כ, ואדרבה, עליו לקיים מצות תוספת יו"ט, אבל לפי תוס' שכל המניין הוא על יסוד cardinal numbers, וכל יום מהוה יום שלם בזכות עצמו, והתורה הצריכה מ"ט ימים שלמים, א"כ לא מספיק מה שהזכיר הלילה לפני כן שהוא תשעה וארבעים, שהלא היום עצמו הוא העיקר והיום אינו נגמר אלא בצאה"כ של היום שלאחריו, ולפיכך תוס' יסברו שמוטב להשהות תפילתו ולוותר על תוספת יו"ט.
- וליתר ביאור, הבה"ג יסבור שהחובה של "תמימות" חלה רק על שבועות, ותוס' יסבור שהיא חלה גם על ימים. ועוד, הבה"ג יכול להשתמש בעקרון של מקצת היום ככולו, שזה שייך לאחרון שבשורה של יחידים, משא"כ לתוס' שמתמקד על כל יום בפני עצמו, ואז אין לוותר על מקצת היום שעומד לבדו ולעצמו.
7. ועוד שיטה, מלבד זו של "תמימות", היא: והנצי"ב (לויקרא כג-כא; ועי' גם בספרו שו"ת משיב דבר ח"א סי' י"ח) דלומדים מ"עצם" הכתוב במצוות שבועות שהחג מצומצם ללילה ולא לקודם לכן. "ומכאן נהגו ישראל שלא להתפלל בעצרת מבער", ולא כמ"ש המג"א שהטעם הוא משום "תמימות", דא"כ ה"ה בכל לילה מפסח ועד עצרת, ותו דתמימות בשבועות כתיב, ואין מונים שעות אלא לימים" (ולא לשבועות). אבל יש אחרונים שחלקו על הנצי"ב דמהיכי תיתי לחדש דרשה שלא נזכרה בשום מקום קודם לכן.

ג) תוספת שבת: תפילה

1. ברכות דף כז ע"ב - "אמר רבי חייא בר אבין: רב צלי של שבת בערב שבת, רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת", ומסיק דמקדש על הכוס בע"ש ועל הכוס להבדלה אפילו מבער".
2. שם דף כז ע"א - "תפלת המנחה עד הערב וכו'. אמר ליה רב חסדא לרב יצחק: התם אמר רב כהנא הלכה כרבי יהודה הואיל ותנן בבחירתא כוותיה, הכא מאי? אישתיק ולא אמר ליה ולא מידי. אמר רב חסדא: נחזי אנן, מדרב מצלי של שבת בערב שבת מבעוד יום - שמע מינה הלכה כרבי יהודה. אדרבה, מדרב הונא ורבנן לא הוו מצלו עד אורתא, שמע מינה אין הלכה כרבי יהודה! השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר - עבד, ודעבד כמר - עבד. מזה משמע שהתפילה של שבת בע"ש הוי רק לרבי יהודה שפוסק שמפלג המנחה דהיינו שעה ורביע הוי זמן מעריב
3. רמב"ם הל' שביעת עשור פ"א ה"ה - כשם ששבות מלאכה בו בין ביום בין בלילה כך שבות לעינוי בין ביום בין בלילה, וצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו שנאמר (ויקרא כ"ג) וענייתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב, כלומר התחיל לצום ולהתענות מערב תשעה הסמוך לעשירי, וכן ביציאה שוהה בעינוי מעט מלילי אחד עשר סמוך לעשירי שנאמר מערב עד ערב תשבתו שבתכם. ועי' במ"מ שם, שהרמב"ם מצמצם דין תוספת רק ליוה"כ, וכ"כ הגר"א: לרמב"ם אין דין תו"ש או יו"ט מד"א, ואפ' ביוה"כ התוספת חלה רק על עינוי לא על מלאכה. ועי' ב"י או"ח סי' רס"א שהרמב"ם אינו נוקט תו"ש אפ' מד"ר.
4. רמב"ם הלכות תפילה פרק ג הלכה ז - ויש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים. (כאן הרמב"ם מתמקד על תפילה שאין לה זמן קבוע לגמרי מאחר שתפלת ערבית רשות)

ד) קידוש והבדלה:

5. רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"א - יש לו לאדם לקדש על הכוס ערב שבת מבעוד יום אף על פי שלא נכנסה השבת, וכן מבדיל על הכוס מבעוד יום אף על פי שעדין היא שבת, שמצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו במעט. ⁱⁱ (כאן הרמב"ם מתמקד על קידוש ודומה מאוד למ"ש על תפילה, שהזמן הוא לא קבוע אלא בערך, וכאן הטעם הוא שמצות זכירה הוא רק בערך). (ומזה יוצא דבר מפורסם: שלפיו, אפשר לקדש על הכוס ע"ש ולעשות מלאכה כל זמן שלא שקעה השמש). מזה נראה לגבי נ"ד, שקידוש והבדלה אינם קובעים קדושת היום, ודינם כתפילה, וממילא אינם סותרים "תמימות" בערב שבועות.

6. ברכות דף לג ע"א--הבדלה בחונן הדעת. מאי טעמא? אמר רב יוסף: מתוך שהיא חכמה (רש"י: החכם יודע להבדיל בין קדש לחול ובין טמא לטהור) קבעוה בברכת חכמה; ורבנן אמרי: מתוך שהיא חול לפיכך קבעוה בברכת חול. (כלומר: "מתוך שהיא חכמה", שהנוסח הוא "אתה חוננתנו למדע תורתך", ו"קבעוה בברכת חכמה", דהיינו בברכת "אתה חונן לאדם דעת". ומשמע שקבעוה באתה חונן בגלל ההתאמה שביניהם, אבל לא משום קשר הדוק ביניהם)

7. ירושלמי ברכות פ"ה (דף ט טור ב) ה"ב-ר' עקיבה או' אומרה ברכה רביעית בעצמה רבי יעקב בר אחא בשם שמואל אומר ברכה רביעית אמר רבי יודן או' מטבע ברכה ואחר כך מבדיל ותייא כרבי דר' אמר תמיהני היאך ביטלו חונן הדעת בשבת אם אין דיעה תפילה מניין וכה אם אין דיעה הבדלה מניין (לפ"ז במוצ"ש מוכרח לומר "אתה חונן לאדם דעת", ואח"כ לעבור ל"אתה חוננתנו למדע תורתך"). ושםטור ג--זאת אומרת שאסור לעשות מלאכה עד שיבדיל כמה דאמר אסור לעשות מלאכה עד שיבדיל ודכותה אסור לו לאדם לתבוע צרכיו עד שיבדיל. (מזה נראה שלא כהבבלי, ושיש קשר טבעי חזק ואמיץ בין הבדלה לברכת אתה חונן, או משום "דיעה" או משום איסור תביעת צרכיו בשאר ברכות השמ"ע)ⁱⁱⁱ

8. רמב"ם סדר תפילות, נוסח ברכות התפילה--בליל מוצאי שבת ומוצאי יום הכפורים ומוצאי ימים טובים מברך ברכה רביעית בנוסח זה: אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה אתה הבדלת בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה כשם שהבדלת בין קדש לחול כן פדנו והצילנו מכל מיני משחית ומכל מיני פורעניות המתרגשות לבא בעולם ושמרנו מן הכל וחננו מאתך וכו'. (וכן הוא לפי הב"י או"ח סי' רצ"ד, והאורחות חיים. ונוסח אשכנז שלנו וגם הרבה מעדות המזרח וגם מספרד ופורטוגל: "אתה חונן לאדם דעת ותלמד לאנוש בינה, אתה חוננתנו למדע תורתך ותלמדנו לעשות חוקי רצונך ותבדל ה' אלקינו בין קודש לחול" וכו').^{iv} ומזה משמע שהרמב"ם כבבלי, שאין קשר אמיץ בין הבדלה לברכת החכמה, ורק התאמה שטחית, ולכן לא הזכיר דעת או בינה בחלק של "אתה הבדלת". ונוסח אשכנז (וכמה מן הספרדים האחרים) נוטה יותר לירושלמי, ולכן מזכירים את היסוד האינטלקטואלי, דעה או בינה, בנוסח ההבדלה.^v

9. ולכאורה קשה על הרמב"ם שאם אמנם אין תוס' שבת, וכמ"ש בהל' שביעת עשור, איך פסק בהל' שבת (כ"ט י"א) שיכול לקדש מבע"י, כי אם אין קדושת שבת איך יכול לקדש? אלא נראה שלרמב"ם דין קידוש והבדלה אינו תלוי בקדושת היום, והוא דין נפרד ששייך לשבת עצמה בלי לנגוע בקדושתה. וביתר ביאור: דין קידוש והבדלה הוא בעיקרו היכר ליום שביעי, להבדילו מיום ו' שלפניו ומיום א' שלאחריו (וכמו"כ בקידוש, המצוה של זכור היא להבדיל את היום השביעי מיום השישי שקדמו, ולפיכך נוסח הקידוש הוא שמתחילים במלים "יום השישי"). א"כ הרמב"ם מדגיש את ההבדל האחרון, "בין יום השביעי לששת ימי המעשה", וכמשמעות הבבלי, ואילו האשכנזים הנוטים לירושלמי, מבליטים את ההבדל הראשון, "בין קודש לחול". וזה "לשיטתם", להרמב"ם שאין קדושת שבת אחר צאה"כ, מאחר שאין דין תוספת בשבת, ההבדל הוא רק בין יום שביעי ליום ראשון שלאחריו, אבל החולקים עליו וסוברים שע"י תו"ש יש קדושת שבת שמתמשכת לאחר צאה"כ, ההבדלה האמיתית היא "בין קודש לחול".

10. ונראה ששתי השיטות האלה מקורן בהבנת מושג ונוסח ההבדלה כפי מחלוקת התנאים בפסחים דף ק"ג ע"ב וק"ד ע"א, והאמר רב יהודה אמר רב: המבדיל בין קודש לחול - זו היא הבדלתו של רבי יהודה הנשיא... ורבי אליעזר אמר רבי אושעיא, הפוחת (בלשונות ההבדלה) לא יפחות משלש, והמוסיף לא יוסיף על שבע. דהיינו ששבע פעמים (בערך) נזכר בתורה המושג של הבדלה, וזה המכסימום שיכול להזכיר בנוסח ההבדלה של מוצ"ש, והמינימום הוא "בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים". ומה על "בין יום השביעי לששת ימי המעשה"? הגמרא (שם ק"ד ע"א) משיבה "ואמר רב יהודה אמר שמואל, המבדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתו, ופומבדיתאי אמרי: מעין פתיחתן סמוך לחתימתן", שלשמואל "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" מעין חתימה היא, שההבדל הזה אינו מן המנין (ולפיכך הזכיר שלש ולא ארבע) והסיבה--שזה מעין החתימה, כלומר, שהוא בא להבליט את הקשר בין החתימה לברכה. (ושם ג"כ מחלוקת רב ושמואל על נוסח החתימה, רב אמר "מקדש ישראל" ושמואל אמר "המבדיל בין קודש לחול", ואב"י לייט אלה שנוהגים כרב, וההלכה כשמואל). נמצא שלפי שמואל, שסובר "מעין חתימה סמוך לחתימתו", ההבדל "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" הוא "מעין החתימה" של "המבדיל בין קודש לחול", וע"ז מבהיר את ההבדל בין קודש לחול.

11. לפי הנ"ל, החולקים על הרמב"ם מצדדים בעד ה"פומבדיתאי", וההבדל של יום ז' לשאר ימים אינו עיקר ההבדלה (ואולי גם לפי שלא נזכרה הבדלה זו בתורה בפירוש) אלא הכנה להבדלה העיקרית, וההבדלה האמיתית או התמציתית הזאת היא רק "בין קודש לחול" ממש, דהיינו קדושת שבת לגבי חול. והרמב"ם יתדותיו בשמואל שלדעת שמואל המבדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתו, ולדירו "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" מבהיר "בין קודש לחול" ומשקיף את תוכנו, ושההבדל זה הוא עיקר ההבדלה של מוצ"ש.

(ועי' שם ק"ד ע"א תד"ה בין יום השביעי, ועי' ג"כ במאירי על אתר שכתב ש"בין יום השביעי לששת ימי המעשה בין קודש לחול הוא"). ומצד הסברא, ההבדל בין יום ז' לשאר ימים קודם להבדל בין קדושת שבת לחול.

12. ולכאורה קשה מלשון הרמב"ם הל' שבת פל"ט ה"ו, שם כתב וז"ל, ומאחר שיבדיל ויאמר בין קדש לחול מותר לו לעשות מלאכה אע"פ שלא הבדיל על הכוס. על"ל. מזה לכאורה סתירה למה שכתבנו, שהלא עצם ההבדלה הוא "ויאמר בין קדש לחול", ולא "בין יום השביעי לששת ימי המעשה". א"ו שהרמב"ם סובר ש"בין קודש לחול" מבוסס בעיקר על ההבדל בין יום ז' לשאר הימים ואינו מצטמצם לקדושת שבת ממש, שאילולי כן איך פסק שאין תו"ש לפני ולאחר עצם יום השבת, והסברא בזה הוא כמו שכתבתי, שההבדל בין יום ז' לשאר הימים קודם לקדושת השבת, שבלי ההבדל הזה כיום מיוחד משאר הימים אין על מה שקדושת שבת יכולה לחלות, ומה שלא מזכירים בפירוש "בין יום השביעי" וכו' היא מפני שלא נזכרה הבדלה הזו בפירוש בתורה. וא"כ שהרמב"ם כותב "שיבדיל ויאמר בין קדש לחול" כוונתו בעיקר ל"בין יום השביעי לששת ימי בראשית".

13. ואולי יש להוסיף שששתי השיטות יש להם על מה שיסמכו במקרא מפורש: "ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו" (וכן, "על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו"): האם אלה שתי פעולות ע"י הבורא, ויברך ויקדש, או שמא הן פעולה אחת של ברכה וקידוש? הרמב"ם יסבור שהן שתי פעולות נפרדות, והבדלה מתייחסת ל"ויברך" דהיינו להבדיל בין יום ז' ליום א', והחולקים יסברו ששתיהן אחת הנה, והבדלה היא להבדיל בין קודש לחול, מאחר ש"ויברך" ו"ויקדש" הן אחת. פירוש רש"י על אתר הוא ששתי המלים מתכוונות לנושא אחד, דהיינו המן, שהברכה היא שתדך מנה כפולה ביום השישי, והקדושה—שלא ירדה כלל ביום השביעי. ומקור רש"י הוא בראשית רבה ז"א, ושם נזכרים הרבה פירושים דומים, והצד השווה בהם שכולם מתכוונים לנושא אחד אלא הם כשני צדדי המטבע. מכאן-סיוע להחולקים על הרמב"ם. וראיות להרמב"ם הן: ת"י על אתר ומקורו בפדר"א פ"ח, "וברך ה' ית יומא שביעאה מן כולהון יומי שביעאה (=ויברך ה' את יום השביעי מן כל שבעת הימים), משמע שברכה וקדושה נבדלות זו מזו. וכן עפ"י קבלה, עי' תקו"ז לבראשית עמ' ס"ט, "ויברך דא ברכה, ויקדש דא קדושה, ולגבי תרומתו הווי נפקו קמאי לקדמות כלה והווי אמרי תרי זימני בואי כלה בואי כלה, בההוא זימנא – קול חתן וקול כלה." משמע ג"כ שברכה וקדושה אינן חטיבה אחת. ועוד, לרס"ג יש שני פירושים על הפסוק הזה, א' מובא באבן עזרא על אתר, שברכה מתכוונת לנשמה יתירה הבאה לאדם בשבת, וקדושה מתכוונת לאיסור מלאכה. והשני מובא בספרו של צוקר על התרגום של רס"ג לערבית, ש"ויברך" מוסב על עצם היום – "ברכו כדי שייבדל מן הימים שאחריו בברכה, אם אינו נבדל מהם במלאכה (=שגם יום הז' גם שאר הימים עוד לא נאסרו במלאכה עד שהבורא קידש את יום הז') וקידש אותו להיות מצווה לאומה הנבחרת כדי שלא יעלה על דעתנו שציוה עלינו איזה יום שביעי סתם, לא היום שבו שבת ממלאכתו". ושני הפירושים מפרנסים שיטת הרמב"ם כפי שבארנו אותה.

14. ומכל הנ"ל נראה שהשיטות עקביות, הרמב"ם הוא שאינו גורס "דעה" או "בינה" בהבדלה, והטעם הוא שאין ההבדלה מענין קדושת שבת, ו"דעת" יש לה שני מושגים, דעת אוניברסלי של חול, דהיינו מה שנוגע לכל שטחי החיים היום-יומיים, וזה מזכירים ב"אתה חונן", והשני הוא הדעת הייחודית והסגולית של תורה וקדושה. ולפיכך נוסח הרמב"ם הוא אתה חונן לאדם דעת וכוונתו לדעת האוניברסלית, ובאתה הבדלת אין זכר לדעת מאחר שההבדלה הזאת אין לה בעיקרה ענין לקדושת שבת. והחולקים על הרמב"ם גורסים אתה חוננתנו לאדם דעת וכו' מאחר שלפיהם תו"ש מסמנת התחלת קדושת היום ולזה זקוקים לדעת העילאה, דעת התורה והקדושה.^{vi}

הערות

ⁱ ואפשר שזה מרמז בשני הפירושים של רש"י: על הפסוק "עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמישים יום והקרבתם מנחה חדשה לה'" (ויקרא פ"ג פס' ט"ז) פרש"י (ד"ה חמשים יום): "ביום החמשים תקריבוה. ואומר אני זהו מדרשו, אבל פשוטו עד ממחרת השבת השביעית, שהוא יום חמשים, תספרו. ומקרא מסורס הוא". לפי המדרש שמצטט, זה כדעה השנייה, ולפי פירושו-הוא, זה כדעה הראשונה.

ⁱⁱ יש מחלוקת ראשונים אם תר"ש ויר"ט (לאלה החולקים על הרמב"ם) אוסרת רק מלאכה בזמן התוספת, או גם כל מצוות היום הנוהגים בשבת או יר"ט. המשנה בריש ערבי פסחים אומרת, "ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך". ותד"ה עד שתחשך:

מקשי' אמאי איצטרין עד שתחשך פשיטא. ועוד, דבגמרא גבי שבתות ויר"ט לא קתני ליה ואומר הר"י מקורב"ל דגבי מצה דווקא בעינן עד שתחשך... וטעמא משום דכתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה, ומצה ומרור איתקשו לפסח, אבל סעודת שבת וימים טובים מצי אכיל להו מבעוד יום כדאמר בפרק תפלת השחר (ברכות דף כז:). מתפלל אדם של שבת בע"ש ואומר קידוש היום מבע"ש... ורבינו יהודה תירץ אפי' אי בעינן גבי שבתות ויר"ט עד שתחשך הכא איצטרין למיתני דאתא לאשמעינן דאע"ג דשחיטת פסחים מבע"ש, אינו נאכל מבע"ש כשאר קדשים. וכן יש בירושלמי בריש פירקין תני ע"ש מן המנחה ולמעלה לא יטעום כלום עד שתחשך

נמצא דהר"י מקורב"ל ס"ל דתר"ש ויר"ט (מלבד פסח) אוסרים רק במלאכה ולא בסעודה, ורבינו יהודה דאין הכרח ואולי גם סעודה וכו' אוסרים בזמן תר"ש ויר"ט.

והרב מנחם גנאק שליט"א (בספרו גן שושנים סי' יב) מוסר בשם רבנו זצ"ל שהסביר שלר"י מקורב"ל שעי' קבלת התוספת נעשה זמן התוספת כחלק מהשבת והיר"ט שלאחריו, ורבינו יהודה יסבור שהתוספת פועלת רק לגבי איסור מלאכה ולא שאר דינים של מצוות היום.

ולע"ד הקלושה, אם כי אין משיביו את הארי אחרי מיתתו, ו"תורה היא וללמוד אני צריך" כלשון הרא"ש במו"ק, אין הכרח מדברי רבנו יהודה שסובר שת"ש פועלת רק לגבי איסור מלאכה, ואפשר שרבנו יהודה פוסק כהרמב"ם שאין דין תר"ש ויר"ט כלל, והטעם שאוסר לאכול עד שתחשך הוא שלא ייכנסו לשבת או לרגל שבעים ובלי תאבון, או שס"ל שסעודה זו לאחר שקידש ולפני תחילת היום אינה נחשבת כאחת משלש הסעודות הואיל וקידוש אינה מסמנת התחלת קדושת היום, והטעם שהמשנה אומרת כן דווקא לערבי פסחים הוא שהיר"ט הוא מותר היות וק"פ נקרב בע"פ, אבל אין כל זה עניין לתר"ש.

ⁱⁱⁱ הערה שלא בענין דידן: בש"ע אר"ח ריש סי' רס"ח כתב המחבר לגבי מי שטעה בערבית בליל שבת והחיל לומר "אתה חונן" במקום "אתה קדשת": "אם טעה והתחיל תפלת החול, גומר אותה ברכה שנוכר בה שטעה ומתחיל של שבת, ל"ש נזכר בברכת אתה חונן ל"ש נזכר בברכה אחת משאר הברכות, בין בערבית בין בשחרית, מוסף ומנחה. ואם היה סבור שהוא חול והתחיל אדעתא דחול ומיד כשאמר תיבת אתה נזכר קודם שאמר חונן, הוה ליה התחיל בשל חול וגומר אותה ברכה". וזה על יסוד שבדין היה להתפלל כל י"ח ברכות ולהזכיר שבת בעבודה, כעין ר"ח ומועד, ורק משום כבוד שבת לא אטרחוהו רבנן ותיקנו ברכה אחת אמצעית לשבת, וכמ"ש במשנה ברורה שם. ולכאורה יש חשיג על מ"ש שאין הבדל בזה בין ברכה ראשונה דהיינו אתה חונן לשאר ברכות השמ"ע, דלשיטת רבי בירושלמי שהבאנו יש אמנם הבדל ברור בין ברכת אתה חונן לשאר הברכות, וכמ"ש "תמיהני היאך ביטלו חונן הדעת בשבת אם אין דיעה תפילה מניין".

^{iv} על שינויי הנוסחאות בהבדלה, עי' ב"יסודי ישרון" להגר"ג פלדער עמ' 4-533.

^v ואולי יש נ"מ להלכה בכגון שאשה רוצה לעשות מלאכה אחר צאה"כ טרם חזר בעלה מביהכנ"ס, להרמב"ם יכולה לומר רק "המבדיל בין קודש לחול" וכו', אבל לשיטת האשכנזים מוכרח לבטא היסוד של דעת ולכן אין "המבדיל" מספיק, ועליה לומר "אתה חוננתנו" וכו'.

^{vi} אם טעה בתפילת ערבית במוצ"ש ואמר "אתה חוננתנו" ודלג על "אתה חונן", יש בזה מחלוקת אחרונים אם צריך לחזור ולומר "אתה חונן" או א"צ מאחר שהוא כפל עניין, עי' בערוה"ש אר"ח רצד-ב, ויש לומר שזה תלוי בשינוי הנוסחאות בין הרמב"ם והאשכנזים, וזה עצמו מבוסס על ההבדל ביו הבבלי והירושלמי כ"ל